УДК 94(477)

Wacław Wierzbieniec

GOSPODARKA FINANSOWA GMIN ŻYDOWSKICH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LWOWSKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (1918–1939)

W artykule wyświetlono przykłady finansowej samowystarczalności żydowskich gmin województwa Lwowskiego. W artykule przeanalizowano jego główne przepisy i przemiany w międzywojenny okres.

Słowa kluczowe: gmina żydowska, system finansowy, województwo Lwowskie, okres międzywojenny.

Kwestię gospodarki finansowej gmin żydowskich należy rozpatrywać w kontekście gospodarki budżetowej lokalnych organów samorządowych [2, s. 9–10].

Na przestrzeni wieków, w tym także w okresie międzywojennym gminy żydowskie stanowiły lokalne organy samorządu żydowskiego w poszczególnych miejscowościach. Były swoistą formą integrującą wspólnoty żydowskie. Stwarzały warunki do przestrzegania zasad judaizmu, tradycji i obyczajów żydowskich. W okresie staropolskim w dużym stopniu stanowiły ważny element polityki fiskalnej Rzeczypospolitej, ułatwiający ściąganie podatków od ludności żydowskiej. Natomiast w czasie zaborów i w okresie międzywojennym gminy żydowskie poprzez swą politykę finansową realizowały już tylko określone cele religijne i społeczne, wyznaczane specyfiką wyznaniową ludności żydowskiej i wynikającymi z niej bieżącymi potrzebami, odnoszącymi się także do opieki społecznej, w pewnym stopniu ochrony zdrowia, a niekiedy – szczególnie w wypadku gmin większych – także kultury [1, s. 50–51].

Rozpatrując gospodarkę finansową gmin żydowskich w okresie międzywojennym warto zwrócić uwagę na ogólne zasady dotyczące gospodarki budżetowej jednostek lokalnych. Budżety, niezależnie od ich rodzaju i szczebla, muszą odpowiadać określonym zasadom. Wymienia się w literaturze przedmiotu wiele różnorodnych zasad dotyczących gospodarki budżetowej. Niektóre, takie jak wymieniane niejednokrotnie zasady polityczności, rzetelności czy prawidłowości, mają treść szerszą i mogą być stosowane w zasadzie do każdej działalności.

Warto odwołać się do R. Stourma, którego można uznać za twórcę teorii budżetowej. Przywiązywał on ogromną wagę do zasady powszechności, rozpoczynając od niej katalog kolejnych zasad. Definicja zasady powszechności była według R. Stourma następująca: jest to spis budżetowy wszystkich wydatków z jednej strony i wszystkich dochodów z drugiej, to jest każdej pozycji według osobnej listy. Drugą z zasad, ściśle związaną z zasadą pierwszą jest zasada jedności. Do zasad tych dodawał R. Stourm konieczność dobrego oszacowania, która stanowiła według niego bardzo ważną zasadę budżetową, (powiązaną z pierwszą), która jest współcześnie określana jako zasada specjalizacji.

Podstawowe zasady budżetowe – jedności, powszechności oraz specjalizacji znalazły szeroki oddźwięk w całej literaturze początku XX w. Są one także uwzględniane współcześnie, choć pojmowane nieco inaczej [3, s. 81].

W dwudziestoleciu międzywojennym liczebność i zasięg terytorialny żydowskich gmin wyznaniowych w województwie lwowskim nie uległy większym zmianom w stosunku do okresu sprzed I wojny światowej. W połowie lat dwudziestych na ówczesnym obszarze województwa prowadziły działalność ogółem 92 gminy żydowskie, których geneza z reguły sięgała okresu przedrozbiorowego Polski. W drugiej połowie lat dwudziestych i na początku lat trzydziestych spośród nich likwidacji uległy 3 gminy, a mianowicie Felsztyn w powiecie starosamborskim, Lipsko w powiecie lubaczowskim i Nowotaniec w powiecie sanockim. Jednak pomimo tego do końca okresu międzywojennego ogólna liczba gmin żydowskich na terenie województwa lwowskiego uległa niewielkiemu zwiększeniu. Utworzono bowiem 3 nowe gminy w miejscowościach: Borysław (powiat drohobycki), Jedlicze (powiat krośnieński) i Nowe Miasto (powiat dobromilski), a ponadto przybyła kolejna gmina w Turce, po przyłączeniu powiatu turczańskiego do województwa lwowskiego. Pod koniec okresu międzywojennego istniały więc łącznie 93 żydowskie gminy wyznaniowe. Województwo lwowskie należało pod tym względem do przodujących w kraju i plasowało się na pierwszym miejscu na obszarze byłej Galicji, obejmując 37, 5% spośród 248 gmin żydowskich działających w tym regionie. Dla porównania w słabo zaludnionych przez Żydów województwie poznańskim istniało wówczas zaledwie 11 gmin żydowskich [9, s. 60–61].

Dysponując sporymi nakładami pieniędzy gminy – zwłaszcza duże, takie jakie na terenie województwa lwowskiego istniały we Lwowie, Przemyślu, czy Rzeszowie – mogły przejawiać aktywność na wielu polach.

Gminy żydowskie w okresie II Rzeczypospolitej stanowiły instytucje samorządu wyznaniowego ludności żydowskiej. Zakres ich uprawnień do organizowania życia religijnego i dobroczynności, pozwalał na zarządzanie majątkiem gminy i ustanowionymi na jej rzecz fundacjami, utrzymywanie rabinatu, udzielanie pomocy ubogim, dostarczanie koszernego mięsa itd., a tym samym prowadzenie działalności finansowej.

Gminy żydowskie musiały być samowystarczalne. ich gospodarkę finansową regulowały odpowiednie przepisy. Na terenie byłego zaboru austriackiego, jeszcze kilka lat po odzyskaniu niepodległości, podstawę prawną działalności gmin żydowskich stanowiła ustawa z 21 marca 1890 roku. W sposób szczegółowy funkcjonowanie każdej gminy regulował jej statut, który tylko w niewielkich szczegółach mógł się różnić od tzw. statutu wzorcowego.

Zmiany w ustawodawstwie z okresu zaborów wprowadził dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku. Nie obejmował on jednak terenów byłego zaboru austriackiego. Dopiero 14 września 1927 roku prezydent RP rozszerzył jego zasięg na województwa krakowskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie a także poznańskie i pomorskie. To rozporządzenie prezydenta RP zostało ogłoszone 5 kwietnia 1928 roku. przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, stanowiąc podstawę prawną funkcjonowania gmin żydowskich do końca okresu międzywojennego [4, s. 28–29]. Zgodnie z nowym ustawodawstwem gminę żydowską we Lwowie, Przemyślu i Rzeszowie zaliczono do tzw. gmin wielkich, tj. takich, które liczyły powyżej 5 tys. mieszkańców. Gminy te mogły posiadać zarząd, spełniający przez analogię do organów samorządu terytorialnego rolę instytucji wykonawczej i radę jako instytucję ustawodawczą. W odniesieniu do gospodarki finansowej rada, podobnie jak w poprzednim okresie, musiała uchwalić sporządzony na każdy rok preliminarz budżetu gminy a zarząd, jako zwierzchność wyznaniowa, miał obowiązek jego realizowania. Radę wybierał ogół członków gminy uprawnionych do głosowania, natomiast zarząd wyłaniali spośród siebie nowo wybrani radni [5, s. 186–189].

Organy przedstawicielskie stanowiły płaszczyznę walki o kierowanie gminą wyznaniową, co niejednokrotnie opóźniało lub uniemożliwiało preliminowanie budżetu gminy na kolejny rok, a tym samym wpływało niekorzystnie na gospodarkę finansową gminy. Dla władz administracyjnych sytuacja taka stanowiła dogodny argument do ingerencji, która w okresie międzywojennym niejednokrotnie polegała nawet na wprowadzaniu zarządu komisarycznego. Częste interwencje władz administracyjnych wynikały także z nieprawidłowości prowadzonej przez zarząd polityki budżetowej, polegającej głównie na zawyżeniu niektórych opłat na rzecz gminy. Drugim dogodnym pretekstem do interwencji dla władz administracyjnych była kontrola procedury wyborczej organów przedstawicielskich gminy.

Bezpośredni nadzór nad działalnością gmin żydowskich odbywał się poprzez organy administracji terytorialnej – starostwa, od których decyzji władze gminy mogły odwoływać się do urzędu wojewódzkiego lub w kolejnej instancji – do Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Ujednolicone przepisy prawne o działalności gminy żydowskiej uzupełniano w kolejnych latach szczegółowymi rozporządzeniami o wyborach rabinów i podrabinów, organów przedstawicielskich gminy oraz o gospodarce finansowej, która dawała największe możliwości ingerencji w wewnętrzne sprawy gmin żydowskich. Wydane 9 września 1931 roku rozporządzenie składało się z trzech części: uchwalanie i zatwierdzanie budżetów, uchwalanie i zatwierdzanie składek i opłat, sposób poboru składek i opłat. Dawało ono władzy administracyjnej możliwość korygowania poszczególnych pozycji preliminowanego budżetu, a nawet odmowy jego zatwierdzenia (…) jeżeli uzna, że projekt nie odpowiada ciążącym na gminie zadaniom a nie może być odpowiednio zmieniony. Pomimo możliwości ingerencji ze strony władz administracyjnych, gminy żydowskie we Lwowie, Przemyślu i Rzeszowie same zarządzały swoim majątkiem oraz ustanawianymi na ich rzecz fundacjami. Podobnie jak przed I wojną światową były właścicielem cmentarzy, synagog, łaźni rytualnej oraz innych obiektów użyteczności publicznej na terenie miast. Posiadały znaczny majątek nieruchomy. Jego wartość jest obecnie trudna do określenia.

Zakres i dynamika działalności gminy zależała od wielkości środków, jakie mogła zgromadzić i przeznaczyć na określone cele, ograniczone zgodnie z obowiązującymi przepisami do zagadnień religijnych i dobroczynności.

Głównymi źródłami dochodu gmin żydowskich we Lwowie, Przemyślu i Rzeszowie były wpływy uzyskiwane z uboju rytualnego, składka gminna i opłaty cmentarne. Największe źródło dochodów, z którego wpływy decydowały głównie o bieżącej działalności gminy rzeszowskiej, stanowiły opłaty za ubój rytualny. Podobnie było w innych miastach województwa lwowskiego, np. w Przemyślu, Dubiecku, Lwowie. W gminie rzeszowskiej dochody z tego tytułu w 1932 roku wynosiły 95 815 zł. natomiast w 1933 roku preliminowano je na 95 600 zł. Zapewnienie ludności żydowskiej możliwości nabycia mięsa koszernego wynikało z funkcji religijnej każdej gminy żydowskiej. Ubojem zajmowali się tzw. rzezacy, którzy musieli posiadać odpowiednią licencję od rabina gminy żydowskiej. Ubój odbywał się pod kontrolą rzeszowskiego rabinatu. Dokonywane opłaty za ubój rytualny zwierząt i drobiu powodowały, że cena mięsa koszernego kupowanego przez Żydów była zawsze wyższa od ceny mięsa niekoszernego, przeznaczonego dla ludności nieżydowskiej [7, s. 241].

O bieżącej działalności gminy rzeszowskiej decydowały także wpływy ze składki gminnej (podatku). Składkę musieli płacić członkowie gminy uzyskujący dochód z nieruchomości lub prowadzonej działalności zarobkowej oraz te osoby, które nie mieszkały w obrębie gminy ale prowadziły na jej terenie działalność zarobkową bądź posiadały majątek nieruchomy. Od płacenia składki zwolnione były jedynie osoby korzystające z publicznej dobroczynności oraz te, których ubóstwo było bezwzględnie stwierdzone. Ustalaniem wysokości składki gminnej dla poszczególnych osób zajmowała się Komisja Szacunkowa Gminy, o której składzie decydowała rada wyznaniowa. Przy ustalaniu wysokości podatku brano pod uwagę oświadczenia o stanie majątkowym i możliwościach płatniczych członków gminy, osiągany przez nich dochód, stan majątkowy oraz liczbę osób pozostających na utrzymaniu [7, s. 243].

Opłaty cmentarne obejmowały opłaty za miejsce na grób i tzw. pomnikowe – za postawienie nagrobka. Ewentualne zmiany wysokości tych opłat ustalonych przez radę gminy, musiały każdorazowo uzyskać akceptację władz administracyjnych.

Do pozostałych źródeł dochodów należały opłaty za korzystanie z łaźni rytualnej (mykwy) z synagog (ze sprzedaży miejsc, ofiar przy rodałach, wypożyczenie baldachimu i zapowiedzi ślubne), dotacje i kwesty, subsydia z Magistratu Miasta i Komunalnej Kasy Oszczędności dla ubogich Żydów, zbiórki pieniężne na opał dla ubogich oraz na żywność podczas świąt Pesach, wpływy z nieruchomości i fundacji.

Wydatki gmin żydowskich we Lwowie, Przemyślu i Rzeszowie w okresie międzywojennym obejmowały głównie te sfery życia ludności żydowskiej, do których zabezpieczenia gmina była powołana. W strukturze wydatków gminy największe kwoty przeznaczono na opiekę społeczną, ubój rytualny, rabinat i koszty administracyjne. Opieka społeczna stanowiła ustawowo dozwoloną dziedzinę, jaką mogła się zajmować gmina żydowska. Niektóre z gmin żydowskich, szczególnie gminy większe, posiadały rozbudowany system opieki społecznej.

W 1930 roku budżet gminy lwowskiej wynosił 2 298 250 złotych. Z tego 747 760 zł, czyli 32, 5 %, przeznaczono na dobroczynność i opiekę społeczną. Natomiast w 1935 roku budżet gminy osiągnął już tylko 1 274 258 zł. Uległ więc znacznemu zmniejszeniu, spowodowanemu przede wszystkim skutkami wielkiego kryzysu gospodarczego. Wydatki przeznaczone na dobroczynność i opiekę społeczną wyniosły wówczas 609 991 zł, czyli 47, 9%. Porównując dane z lat 1930 i 1935, można zauważyć, że kwota przeznaczona na dobroczynność i opiekę społeczną uległa zmniejszeniu, jednak znacznie wzrósł jednocześnie udział tej kwoty w ogólnym budżecie gminy. Świadczyło to o dużym znaczeniu, jakie

napotykająca na trudności finansowe gmina żydowska przywiązywała do pomocy osobom potrzebującym. W 1935 roku przeznaczono na szpital żydowski i domy starców 334 217 zł, na zakład dla sierot – 104 276 zł, na wsparcie dla przyjezdnych ubogich i na leki dla osób leczących się poza szpitalem – 82 000 zł, na wsparcie dla uczącej się młodzieży na przybory szkolne 6000 zł, na wsparcie dla ubogich w nadzwyczajnych wypadkach 5000 zł, na wsparcie dla eksmitowanych i bezdomnych oraz ubogich emigrantów 5000 zł, na akcję paschalną 73 498 złotych.

Do najbardziej rozpowszechnionych akcji podejmowanych przez gminy żydowskie należała pomoc biednej ludności w celu godnego zorganizowania świąt Pesach, wynikającego z nakazów judaizmu. Pomoc tę określano jako Kimche de Pische.

Pomoc na święta Pesach kierowana była nie tylko do poszczególnych niezamożnych rodzin, ale także do żydowskich sierocińców, domów starców, do pacjentów żydowskiego szpitala, żydowskich żołnierzy i więźniów przebywających w zakładach karnych. Przykładowo, w 1929 roku we Lwowie, dzięki tej pomocy uroczyste wieczory sederowe w święto Pesach, z udziałem przedstawicieli władz gminy żydowskiej, zorganizowano w zakładzie dla sierot przy ul. Janowskie, w gmachu szkoły im. Kohna dla żołnierzy żydowskich, w więzieniu, tzw. “Brygidkach”, dla więźniów żydowskich, dla niezamożnych dziewcząt w internacie szkoły zawodowej żeńskiej przy ul. Piekarskiej, w zakładzie dla sierot przy placu Strzeleckim, w zakładzie dla sierot przy ul. Zborowskiej.

Wraz z nasilającym się kryzysem gospodarczym w latach trzydziestych przybywało osób biednych, potrzebujących pomocy materialnej, korzystających z pomocy udzielanej przez gminę żydowską przed świętami Pesach. W 1934 roku, wychodząc z założenia, że jednym z objawów narastającego zubożenia ludności żydowskiej w Polsce jest odsetek Żydów korzystających z pomocy przed świętem Pesach, biuro ekonomiczno-statystyczne przy CeKaBe przeprowadziło ankietę dotyczącą skali tej pomocy i liczby osób, które z niej skorzystały. Ankieta ta objęła 290 miast, w tym 5 wielkich miast: Warszawę, Łódź, Lwów, Wilno i Białystok. Dzięki niej ustalono, że w tych pięciu wielkich miastach odsetek Żydów ubiegających się o wsparcie był większy niż w miastach mniejszych. Przykładowo, w 1934 roku niezwykle wysoki okazał się odsetek Żydów korzystających z pomocy pesachowej w samym Lwowie, gdzie gmina żydowska udzieliła wsparcia materialnego aż 11 367 rodzinom, czyli 51 151 osobom. Stanowiło to aż 55, 4 % ogółu ludności żydowskiej we Lwowie [6, s. 369–370].

W większych gminach takich jak Lwów, Przemyśl, czy Rzeszów część wydatków przeznaczono na utrzymanie szpitali żydowskich oraz na cele kulturalno-oświatowe; w przeciwieństwie do małych gmin żydowskich, które dysponowały niewielkimi budżetami. W gminie przemyskiej wydatki, przeznaczane na kulturę i oświatę, obejmowały utrzymanie biblioteki gminnej oraz środki dla niektórych bibliotek i czytelni należących do stowarzyszeń religijnych (od 1925 roku stypendium dla pochodzącego z Przemyśla studenta Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie), głównie jednak były to dotacje dla żydowskiego szkolnictwa świeckiego (np. w 1931 roku 1 500 zł dla Towarzystwa Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej) oraz w pewnym zakresie także religijnego. Natomiast środki przeznaczane na sprawy palestyńskie i emigracyjne obejmowały dotacje dla Keren Hajesod, Keren Haiszów, Keren Kajemet, Palestyńskiego Funduszu Robotniczego itd [8, s. 191–192].

Analiza gospodarki finansowej gmin żydowskich we Lwowie , Przemyślu i Rzeszowie w okresie międzywojennym, stanowi jedynie próbę całościowego spojrzenia na to zagadnienie. Struktura dochodów i wydatków w tych gminach była podobna do tej, jaką posiadały inne gminy żydowskie w Polsce, liczące powyżej 10 000 osób. Środki finansowe jakimi dysponowały analizowane gminy rosły w okresie międzywojennym wraz ze wzrostem liczby osób wyznania mojżeszowego. Dostępna baza źródłowa niestety uniemożliwia dokładne prześledzenie tego procesu. Chcąc uniknąć deficytu budżetowego, kolejne zarządy próbowały realizować wydatki na poziomie uzyskiwanych dochodów, ale rzadko im się to udawało. Gminy często przeżywały trudności finansowe, które starano się doraźnie rozwiązywać poprzez zaciąganie pożyczek, co w konsekwencji niejednokrotnie jeszcze bardziej je pogłębiało. Realizowanie stabilnej polityki budżetowej utrudniały rozbieżne interesy grupowe.

Reasumując dotychczasowe rozważania należy stwierdzić, że żydowskie gminy miały charakter samorządnych instytucji i będąc najbardziej powszechną strukturą organizacyjną społeczności żydowskiej, w znacznym stopniu aktywizowały ją do udziału w społeczeństwie obywatelskim [10, s. 360–361]. Zakres i charakter gospodarki finansowej prowadzonej przez poszczególne gminy oraz ich stan posiadania w pewnym stopniu stanowić może także odzwierciedlenie sytuacji materialnej ludności żydowskiej, a ponadto istniejących w jej obrębie stosunków gospodarczo-społecznych. Wielkość gminy determinowała zakres i charakter prowadzonej przez nią gospodarki finansowej, określając w jakim stopniu mogła ona wypełniać swoją rolę. W istotny sposób wpływała więc na skalę podejmowanych przedsięwzięć odnoszących się zarówno do zaspokajania potrzeb religijnych, jak i innych sfer życia ludności żydowskiej, a przede wszystkim opieki społecznej, co było szczególnie istotne dla osób najuboższych. Liczniejsze, a tym samym bogatsze gminy takie jak Lwów, Przemyśl, czy Rzeszów

dysponowały bowiem większymi możliwościami prowadzenia działalności nie tylko charytatywnej, ale także oświatowej i kulturalnej.

Przedstawiony rozwój gospodarki finansowej samorządu żydowskiego na terenie województwa lwowskiego w okresie międzywojennym odbywał się w kierunku stale rosnącego podporządkowywania organów lokalnych organom administracji rządowej. Szczególny wyraz znalazło to w dziedzinie gospodarki finansowej wskutek jej nieprodukcyjnego charakteru o przewadze zadań socjalno-kulturalnych. Społeczne znaczenie realizacji tych celów wymagało ingerencji państwa w działalność lokalną i poddania jej dyrektywom centralnym. Tendencja ta była związana z aktualną sytuacją polityczną i ekonomiczną Polsce.

Bibliografia

1. Borzymińska Z. Żebrowski R., Kultura Żydów polskich / Z. Borzymińska, R. Żebrowski. – Warszawa: Wydawnictwo Amarant, 1993. – 386 s. 2. Ciałkowski R. Gospodarka budżetowa organów lokalnych w Polsce (1918–1990) / R. Ciałkowski. – Katowice 1991. – S. 9–10. 3. Gajl N. Finanse i gospodarka lokalna na świcie / N. Gajl. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1993. – 308 s. 4. Grynsztej J. Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich, / J. Grynsztej, I. Kerner. – Warszawa, 1931. – S. 28–29. 5. Krasowki K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne / K. Krasowki. – Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe1988. – 354 s. 6. Wierzbieniec W. Gmina żydowska we Lwowie wobec problemu dobroczynności i pomocy społecznej w latach 1918–1939 / W. Wierzbieniec // Vel`ká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeuórpskeho priestoru a ich dosledky (1918–1929), [red. P. Svorc, H. Heppner]. – Preszów, 2012. – s. 369–370. 7. Wierzbieniec W. Gospodarka finansowa gminy żydowskiej w Rzeszowie w latach 1918–1939 / W. Wierzbieniec // Prace Historyczno-Archiwalne. – T. V. – Rzeszów, 1997. – S. 241–243. 8. Wierzbieniec W. Społeczność żydowska Przemyśla w latach 1918–1939, / W. Wierzbieniec. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. – 316 s. 9. Wierzbieniec W. Stan liczebny i rozmieszczenie żydowskich gmin wyznaniowych na terenie województwa lwowskiego w okresie II Rzeczypospolitej // Kwartalnik Historii Żydów. – Warszawa, 2003. – Nr. 1. – S. 60–61. 10. Wierzbieniec W., Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne. – Rzeszów, 2003. – 402 s.

Вацлав Вежбенець

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ЄВРЕЙСЬКИХ ГМІН НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті висвітлено приклади фінансової самодостатності єврейських гмін Львівського воєводства, проаналізовано його основні положення та зміни у міжвоєнний період.

Ключові слова: єврейська ґміна, фінансова система, Львівське воєводство, міжвоєнний період, самодостатність.

Vaclav Vezhbenets

FINANCIAL SYSTEM JEWISH COMMUNE IN THE LVIV PROVINCE IN THE INTERWAR PERIOD

The article provides examples of financial self-sufficiency of Jewish communes of the province of L', analyzes its main provisions and changes in the inter-war period.

Keywords: Jewish Commune, financial system, Lviv province, the interwar period, self-sufficiency.